

ISTORIE

Ian Buruma (n. 28 decembrie 1951, Haga), reputat istoric și eseist anglo-olandez care trăiește în Statele Unite, a studiat literatura chineză la Universitatea din Leiden și cinematografia japoneză la Universitatea Nihon din Tokio. Scrie consistent despre cultura asiatică, îndeosebi despre cea din China și din Japonia secolului XX. Începând din 2003, ține cursuri de jurnalism și drepturile omului la Bard College. Este nepotul regizorului englez de film John Schlesinger, cu care a publicat o carte de interviuri. Este considerat unul dintre cei mai importanți intelectuali europeni contemporani. Este deținător al Premiului Erasmus (2008) și al Premiului Abraham Kuyper (2012). Se numără printre colaboratorii cei mai citați ai publicațiilor *New Yorker*, *New York Times* și *New York Review of Books*.

Ian Buruma un autor prolific, cu o operă impresionantă, din care se disting cărți ca *A Japanese Mirror: Heroes and Villains of Japanese Culture*; *God's Dust: A Modern Asian Journey*; *Great Cities of the World: Hong Kong*; *Playing the Game*; *The Wages of Guilt: Memories of War in Germany and in Japan*; *Voltaire's Coconuts or Anglomania in Europe*; *Behind the Mask: On Sexual Demons, Sacred Mothers, Transvestites, Gangsters, Drifters and Other Japanese Cultural Heroes*; *Bad Elements: Chinese Rebels from Los Angeles to Berlin*; *Inventing Japan: From Empire to Economic Miracle*; *The Missionary and the Libertine: Love and War in East and West*; *Murder in Amsterdam: The Death of Theo van Gogh and the Limits of Tolerance*; *Theater of Cruelty: Art, Film, and the Shadows of War*. La Editura Humanitas a apărut în 2016 traducerea în limba română a volumului *Occidentalismul: Războiul împotriva Occidentului: o scurtă istorie a urii față de Vest*, scris în colaborare cu Avishai Margalit.

IAN BURUMA
ANUL
ZERO
1945
O ISTORIE

Traducere din engleză de
Anca Bărbulescu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

*Tatălui meu, S.L. Buruma,
și lui Brian Urquhart*

Cuprins

Prolog	11
PARTEA I: COMPLEXUL DE ELIBERARE	
Capitolul 1: Entuziasmul	23
Capitolul 2: Foametea	58
Capitolul 3: Răzbunarea	76
PARTEA a II-a: ÎNLĂTURAREA DĂRĂMĂTURILOR	
Capitolul 4: Întoarcerea acasă	123
Capitolul 5: Drenarea otrăvii	155
Capitolul 6: Statul de drept	184
PARTEA a III-a: SĂ NU SE REPETE	
Capitolul 7: Dimineți pline de speranță	217
Capitolul 8: Civilizarea brutelor	247
Capitolul 9: O singură lume	275
Epilog	299
Mulțumiri	303
Note	305
Credite foto	319
Indice	321

Un desen al lui Klee cu numele *Angelus novus* reprezintă un înger care arată de parcă s-ar îndepărta de ceva la care se uită atent. Ochii îi sunt fiși, gura îi e deschisă, aripile îi sunt desfăcute. Așa ni-l imaginăm pe îngerul istoriei. Are fața întoarsă spre trecut. Acolo unde noi percepem un șir de evenimente, el vede o singură catastrofă care adună ruină după ruină și i le aruncă la picioare. Îngerul ar vrea să rămână, să învie morții, să reîntregească ce a fost zdrobit. Dar din paradisi vine o furtună; i s-a prins în aripi cu atâta violență, încât îngerul nu le mai poate strânge. Furtuna îl împinge irezistibil în viitorul către care e întors cu spatele, în timp ce mormanul de dărâmături din fața lui urcă până la cer. Furtuna aceasta e ceea ce numim progres.

WALTER BENJAMIN
A noua teză despre filozofia istoriei

Prolog

MULTĂ VREME M-AU CONSTERNAT unele aspecte din povestea tatălui meu. Experiențele lui din timpul celui de-al Doilea Război Mondial n-au fost tocmai neobișnuite pentru un bărbat de vârsta lui și cu poziția lui socială. Există povești mult mai rele, dar și a lui a fost destul de rea.

Eram foarte mic când am auzit pentru prima oară despre războiul tatălui meu. Spre deosebire de alții, vorbea despre asta fără rețineri, deși unele amintiri trebuie să fi fost dureroase. Iar mie-mi făcea plăcere să le ascult. Aveau cât de cât și ilustrații, fotografii mici de tot, în alb-negru, lipite într-un album pe care-l scoteam dintr-un sertar din biroul lui ca să mă delectez cu el. Imaginile nu erau spectaculoase, dar erau destul de ciudate ca să-mi trezească mirarea: un lagăr de muncă primitiv din estul Berlinului, strâmbătura grotescă a tatei, făcută ca să saboteze o fotografie oficială, niște nemți cu un aer scortșos în costume cu simboluri naziste, excursii de duminică pe malul unui lac de la marginea orașului, tinere ucrainence blonde care-i zâmbeau fotografului.

Acestea erau vremurile relativ bune. Probabil că era interzisă fraternizarea cu ucrainenii, dar amintirea femeilor din imagini aduce și acum pe fața tatei o expresie melancolică. Nu are fotografii cu el aproape mort de foame și vlăguire, chinuit de insecte și de șobolani, sau când folosea craterul lăsat de o bombă, care se umpluse cu apă, pe post de toaletă comună și de baie, singura disponibilă. Dar nu greutățile acelea m-au consternat. Ci un lucru care s-a întâmplat mai târziu, după ce s-a întors acasă.

„Acasă“ însemna orașul Nijmegen din estul Olandei, locuit în mare parte de catolici, aproape de locul unde a avut loc bătălia de la Arnhem din 1944. Nijmegen a fost cucerit de Aliați după lupte crâncene, iar Arnhem a fost „podul prea îndepărtat“. Bunicul fusese trimis acolo în anii '20, ca preot protestant, să păstorească o comunitate relativ

mică de menoniți.^a Nijmegen e un oraș de frontieră. De la casa tatei se putea trece în Germania pe jos. Cum Germania era o țară relativ ieftină, familia și-a petrecut vacanțele mai mult peste graniță până prin 1937, când prezența naziștilor a devenit de nesuportat chiar și pentru turiști. Într-o zi, trecând pe lângă o tabără de *Hitlerjugend*, ai mei au văzut niște băieți bătuți crunt de câțiva tineri în uniformă. Într-o croazieră pe Rin, bunicul le-a pricinuit (poate intenționat) o mare stânjeneală pasagerilor germani recitând oda poetică închinată de Heinrich Heine fecioarei Rinului, *Lorelei*. (Heine era evreu.) Bunica a hotărât că se mersese prea departe. Trei ani mai târziu, trupele germane se revărsau peste graniță.

Viața a mers mai departe, chiar și sub ocupație nazistă. Pentru cei mai mulți olandezi, atâta timp cât nu erau evrei, ea a fost chiar normală, într-un mod bizar, cel puțin în primii doi ani. În 1941, tata a intrat la Universitatea din Utrecht, unde a studiat dreptul. Pentru a avea viitor ca avocat, era (și într-o oarecare măsură este și acum) obligatoriu să devii membru al frăției, așa-numitul corp al studenților, o asociație exclusivistă și destul de scumpă. Deși îi asigura respectul societății, slujba de preot protestant nu-i aducea bunicului destui bani ca să-i plătească tatei toate cheltuielile. Așa că un unchi din partea mamei, din ramura mai înstărită a familiei, a hotărât să se ocupe de obligațiile sociale ale tatei.

Dar până să se înscrie el în frăție astfel de asociații studențești fuseseră deja interzise de autoritățile germane, fiindcă riscău să devină cuiburi de rezistență. Măsura a fost luată la scurtă vreme după ce toți profesorii evrei fuseseră dați afară din universități. La Leiden, decanul Facultății de Drept, Rudolph Cleveringa, a protestat împotriva măsurii printr-un discurs celebru, având bagajul gata făcut, cu periuța de dinți și un schimb de haine, în cazul unei arestări care de altfel s-a și produs. Studenții, mulți dintre ei membri ai frăției, au intrat în grevă. Universitatea din Leiden s-a închis. Frăția din Amsterdam fusese deja dizolvată de propriii săi membri, după ce germanii îi interziseseră să primească studenți evrei.

Universitatea din Utrecht a rămas deschisă însă, iar frăția a continuat să funcționeze, deși clandestin. Unul dintre efecte a fost că rituurile de acceptare, destul de brutale pentru noii membri, trebuiau

^a Pentru a evita confuzia, trebuie să menționez că menoniții din Olanda sunt foarte diferiți de frații lor întru credință americani. Menoniții olandezi tind să fie destul de progresiști, deschiși către alte confesiuni și deloc izolați. De obicei, se poate spune exact opusul despre menoniții americani și germani, lucru care provoca o oarecare stânjeneală când apăreau, veniți în vizite oficiale la bunicul din Nijmegen, figuri bărboase în costume negre din alte vremuri (n. a.).

să se desfășoare în secret. Studenții din primul an, numiți de frații „fetuși“, n-au mai fost obligați să se radă în cap, ceea ce i-ar fi dat de gol în fața germanilor, dar se păstrase obiceiul să fie puși să sară ca broaștele, să fie împiedicați să doarmă, să fie tratați ca sclavi și umiliți, în general, prin tot felul de jocuri sadice, în funcție de ce aveau chef studenții din anii mai mari. Tata, ca și alții din clasa lui socială care beneficiaseră de aceeași educație, s-a supus chinului fără să protesteze. Așa stăteau lucrurile (și așa stau în continuare). Era, cum se spune cu o oarecare pedanterie în latină, un *mos* (obicei).

La începutul lui 1943, tinerii au fost puși la altă încercare, ceva mai serioasă. Ocupanții germani le-au ordonat tuturor studenților să semneze un jurământ de loialitate prin care se angajau să nu comită nici o acțiune împotriva celui de-al Treilea Reich. Cei care refuzau aveau să fie deportați în Germania, unde urma să fie puși la muncă forțată în industria de război nazistă. La fel ca 85% dintre colegii lui, tata a refuzat și s-a ascuns.

Mai târziu în cursul anului, el a primit o scrisoare de la mișcarea de rezistență studențească din Utrecht, care-l chema înapoi în orașul din care plecase. Motivele au rămas obscure. Poate să fi fost o greșeală stupidă, comisă într-o clipă de panică, sau poate doar un caz de incompetență; în fond, erau studenți, nu luptători de gherilă căliți în lupte. Tata a ajuns în gară cu tatăl lui. Din nefericire, naziștii își aleseseră tocmai ora aceea ca să strângă tineri buni de trimis la muncă forțată în Germania. Peronul a fost blocat la ambele capete de poliția germană. S-au lansat amenințări cum că părinții aveau să suporte consecințele pentru orice evadare. De teamă să nu le provoace probleme bunicii mei, tata s-a înscris. A fost un act altruist, dar nu deosebit de eroic, care uneori îl tulbură. A fost dus, împreună cu alți tineri, într-un lagăr de concentrare mic și neprimitor, în care SS-ul antrena infractori olandezi ca să-i învețe tehnicile sălbatice ale ocupației lor. După o scurtă perioadă petrecută acolo, tata a muncit tot restul războiului într-o fabrică din Berlin, în care se făceau saboți de frână pentru trenuri.

A fost o experiență și cu bune, și cu rele – cel puțin la început. Atâta timp cât nu li se opuneau activ germanilor, studenții olandezi care lucrau acolo nu erau trimiși în lagăre de concentrare. Oboseala plictisitoare a muncii în fabrică, rușinea de-a munci pentru dușman și neplăcerile fizice ale dormitului în barăci reci, pline de insecte și șobolani, aveau chiar și ele compensațiile lor. Tata își amintește că a fost la concerte ale Filarmonicii din Berlin dirijate de Wilhelm Furtwängler.

În plus, se prea poate ca nici la Fabrica de Frâne Knorr lucrurile să nu fi fost tocmai cum păreau. Un bărbat taciturn și brunet pe nume Elisohn avea obiceiul de-a se face nevăzut când se apropiau de el studenții olandezi care lucrau acolo; ca el mai erau și alții, care intrau în legătură cu ceilalți cât mai puțin – bărbați cu nume ca Rosenthal. Mult mai târziu, tata a dedus că fabrica ascundea evrei.

Lucrurile s-au înrăutățit mult în noiembrie 1943, când RAF, forțele aeriene engleze, și-au început lunga campanie de bombardare a capitalei Germaniei. În 1944, Lancasterelor RAF-ului li s-au adăugat bombardierele B-17 ale americanilor. Dar distrugerea masivă a Berlinului și a populației sale a început cu adevărat de-abia în primele luni ale lui 1945, când bombele și rafalele de mitraliere au ajuns să se țină lanț. Americanii atacau ziua, englezii noaptea, iar în aprilie „orgile lui Stalin“, lansatoarele de rachete sovietice Katiușa, au început să bombardeze orașul dinspre est.

Uneori, studenții reușeau să se înghesuie în adăposturi antiaeriene și în stații de metrou, privilegiu la care prizonierii din lagărele de concentrare nu aveau dreptul. Alteori, un șanț săpat în grabă le era singura apărare împotriva bombardamentelor de care, după cum își amintește tata, studenții se temeau și în același timp se bucurau. Unul dintre cele mai grele chinuri era lipsa somnului, fiindcă bombardamentele de la sol și din aer nu se opreau complet niciodată. Domnea o larmă continuă de sirene antiaeriene, explozii, țipete omenești, ziduri dărâmate și sticlă spartă. Totuși, studenții izburneau în urale pentru bombardierele anglo-americane care i-ar fi putut ucide atât de ușor, cum s-a și întâmplat uneori.

În aprilie 1945, lagărul de muncă devenise de nelocuit: acoperișurile și zidurile fuseseră distruse de vânt și de foc. Cu ajutorul unei cunoștințe, poate prin intermediul uneia dintre bisericile protestante mai puțin infestate de nazism, tata și-a găsit adăpost într-o vilă de la periferie. Gazda lui, *Frau Lehnhard*, mai primise alți câțiva refugiați din ruinele din centrul Berlinului. Printre ei era și o pereche de nemți, dr. Rummelin, avocat, și soția lui evreică. Soțul se temea că aveau s-o aresteze din clipă în clipă, așa că ținea în casă un revolver, ca să moară împreună dacă era cazul. Lui *Frau Lehnhard* îi plăcea să cânte *Lieder* în germană. Tata o acompania la pian. Cum spunea chiar el, era „o rară ocazie de-a ne aminti de civilizație“ în prăpădul bătăliei finale din Berlin.

În drum spre muncă, deci spre estul Berlinului, tata trecea pe străzile în ruină pe care trupele sovietice și cele germane se luptau din casă în casă. În Potsdamer Platz, el a stat în spatele „orgilor

lui Stalin“, care bombardau cancelaria lui Hitler scoțând zgomote sinistre, ca niște țipete. De acolo a rămas cu o oroare de pocnituri puternice și de artificii care nu l-a mai părăsit toată viața.

Pe la sfârșitul lui aprilie, sau poate la începutul lui mai 1945, la casa lui *Frau* Lehnhard au ajuns soldații sovietici. Astfel de vizite presupuneau de obicei violarea în grup a femeilor, indiferent cât ar fi fost de bătrâne sau de tinere. Nu s-a întâmplat asta. Dar tata era să moară când a fost descoperit revolverul doctorului Rummelin. Nici unul dintre soldați nu știa o vorbă în engleză sau germană, așa că n-avea sens să li se explice de ce era pistolul acolo. Cei doi bărbați din casă, dr. Rummelin și tata, au fost puși la zid ca să fie executați. Tata își amintește că l-a cuprins o stare fatalistă. Văzuse deja atâta moarte, încât propriul lui sfârșit iminent nu-l surprindea prea mult. Dar apoi, printr-un noroc din acela straniu, de la granița dintre viață și moarte, a apărut un ofițer rus care vorbea engleza. Acela a ales să creadă povestea doctorului. Execuția a fost anulată.

Tata a încheiat o oarecare prietenie cu un alt ofițer sovietic, profesor de liceu la Leningrad. Neavând nici o limbă în comun, comunicau fredonând pasaje din Beethoven și Schubert. Ofițerul, pe nume Valentin, l-a dus într-un loc unde se strângeau fugarii, undeva printre ruinele unei foste periferii a clasei muncitoare din vestul Berlinului. De acolo, tata trebuia să ajungă la o tabără pentru strămutați din estul orașului. În călătoria printre dărâmături i s-a mai alăturat un olandez, care ar fi putut să fie colaborator al naziștilor sau fost SS-ist. Cum nu mai mâncase și nu mai dormise bine de câteva săptămâni, tata de-abia mai putea merge.

N-au ajuns prea departe și tata s-a prăbușit. Însoțitorul lui dubios l-a târât într-o clădire avariată, în care trăia iubita lui, o prostituată germană, la unul dintre etajele superioare. Tata nu-și mai amintește ce a urmat; probabil că a fost inconștient mai tot timpul. Dar prostituata i-a salvat viața îngrijindu-l până când a fost în stare să meargă până la tabăra de strămutați, în care peste o mie de oameni de toate naționalitățile, printre ei și supraviețuitori din lagărele de concentrare, trebuiau să împartă un singur robinet de apă.

Într-o fotografie făcută în Olanda, cu mai bine de șase luni mai târziu, tata arată încă umflat de edemul provocat de înfometare. Poartă un costum care nu prea îi vine. Se poate să fie cel primit de la o organizație caritabilă menonită din SUA, cu pete de urină pe pantaloni. Sau poate că e unul mai vechi de-ale bunicului. Dar, deși tumefiat și puțin palid, tata pare destul de vesel în fotografie, înconjurat de alți bărbați de vârsta lui, care ridică halbele de bere, cu gurile larg deschise, de parcă ar aclama sau ar cânta vreun cântec studentesc.

Se întorsese la frăția lui din Utrecht. Trebuie să fi fost în septembrie 1945. Avea douăzeci și doi de ani. Fiindcă inițierea în frăție pe timp de război avusese loc în secret, conducătorii asociației hotărâseră că ritualurile trebuiau refăcute. Tata nu-și amintește să fi fost pus să sară ca broasca sau să fi fost prea agresat. Astfel de tratamente erau rezervate tinerilor care de-abia veniseră la universitate, unii dintre ei proaspăt întorși, poate, din lagăre mult mai rele decât cel în care stătuse tata. E posibil ca printre ei să fi fost și studenți evrei care se ascuseseră ani de zile sub dușumelele goimilor curajoși și dispuși să-și riște viața. Dar tata nu-și amintește să fi fost vreunul deranjat prea tare de astfel de lucruri; poveștile personale, evreiești sau nu, nu interesau pe nimeni; toți aveau povești personale, de obicei neplăcute. Ca parte din inițierea în frăție, noii „fetuși“ suportau zbierete, umilințe și chiar înghesuirea în pivnițe imposibil de mici (obicei cunoscut mai târziu în cercurile frățiilor drept „jocul de-a Dachau“).

Ei bine, tocmai asta m-a consternat. Cum putuse tata să îndure un tratament atât de grotesc după toate lucrurile prin care trecuse? Nu i s-a părut nimănui ciudat, ca să nu spun altfel?

Nu, mi-a repetat tata de mai multe ori. Nu, părea ceva normal. Așa se făceau lucrurile. Era așa-numitul *mos*. Nu-l puneau nimeni la îndoială. Mai târziu, a specificat că i s-ar fi părut deplasat să maltrateze un supraviețuitor evreu, dar că nu putea vorbi pentru alții.

Deși consternat, cred că am început să înțeleg treptat. Și cred că un indiciu vine din ideea că era ceva *normal*. Toți erau atât de sperați să se întoarcă la lumea pe care o știau înainte de ocupația nazistă, înainte de bombe, de lagăre, de crime, încât tratamentul brutal aplicat „fetușilor“ părea firesc. Era o cale de întoarcere la starea de dinainte, o cale de întoarcere acasă, ca să-i spunem așa.

Există și alte posibilități. Poate că pentru cei care fuseseră martori la violențe grave jocurile studentești păreau relativ inofensive, ca niște pozne sănătoase de tinerețe. Dar e mai probabil ca tinerii care se dedau unor asemenea obiceiuri cu cel mai mare entuziasm să fi fost cei care nu trecuseră prin prea multe greutăți. Era șansa lor de-a face pe durii, plăcere care devenea cu atât mai intensă dacă victimele erau oameni care suferiseră mult mai rău.

POVESTEA TATEI – cum am spus, nu atât de rea ca multe altele, dar suficient de rea în sine – mi-a trezit curiozitatea cu privire la ce s-a întâmplat imediat după cel mai devastator război din istoria omenirii. Cum a ieșit lumea dintre dărâmături? Ce se întâmplă când ai în jur milioane de oameni înfomețați sau puși pe răzbunare sângeroasă?

Cum se reclădesc societățile sau „civilizația“ (cuvânt popular pe atunci)? Dorința de întoarcere la o stare de normalitate e una dintre reacțiile la catastrofă foarte umane; umane și fanteziste. Fiindcă ideea că lumea, așa cum era ea înainte de război, se putea reclădi pur și simplu, că un deceniu criminal, început cu mult înainte de 1939, putea fi dat la o parte ca o amintire neplăcută, era, fără îndoială, o iluzie.

Dar era o iluzie pe care-o nutreau și guvernele, nu doar indivizii. Franța și Olanda credeau că aveau să-și recapete coloniile și să-și ia viața de la capăt, întocmai ca înainte de invazia japoneză din Asia de Sud-Est. Dar nu era decât o iluzie. Lumea nu mai avea cum să fie la fel. Se petrecuseră prea multe, se schimbaseră prea multe, fuseseră deznădăjduți prea mulți oameni, chiar societăți întregi. Muncitorii englezi, care-și riscaseră viețile pentru rege și țară, nu se mai mulțumeau cu traiul în vechiul sistem de clase; votul lor a pus capăt mandatului de prim-ministru al lui Winston Churchill la doar două luni după înfrângerea lui Hitler. Iosif Stalin nu avea de gând să lase Polonia, Ungaria sau Cehoslovacia să restabilească democrația liberală sub nici o formă. Chiar și în Europa Occidentală, mulți intelectuali considerau comunismul, îmbrăcat în straiile mai atrăgătoare din punct de vedere moral ale „antifascismului“, alternativa mai viabilă la vechea ordine.

În Asia, schimbările incipiente erau și mai spectaculoase. Odată ce indonezienii, vietnamezii, malaiezienii, chinezii, birmanii, indienii și alții văzuseră că o altă națiune asiatică era în stare să-i umilească pe stăpânii coloniali occidentali, ideea omnipotenței occidentale a fost zdrobită pentru totdeauna, iar relațiile cu Vestul n-au mai putut rămâne la fel. În același timp, japonezii, ca și germanii, văzând cum visele orgolioase ale conducătorilor lor se făcuseră una cu pământul, s-au deschis spre schimbări în parte încurajate, în parte impuse de ocupanții aliați victorioși.

Femeile din Anglia și din SUA, împinse în forța de muncă de împrejurările războiului, nu se mai mulțumeau să-și schimbe independența economică pe supunere domestică. Firește, multe tot au făcut-o, așa cum și coloniile și-au câștigat independența deplină abia după multă vreme. Dorința conservatoare de revenire la „normal“ avea să concureze întotdeauna cu dorința de schimbare, de a reîncepe de la zero, de a clădi o lume mai bună, în care să nu mai aibă loc niciodată războaie devastatoare. Astfel de speranțe erau inspirate de un idealism sincer. Faptul că Liga Națiunilor nu reușise să împiedice un (al doilea) război mondial n-a descurajat idealismul celor care sperau, în 1945, ca Națiunile Unite să păstreze pacea pentru totdeauna. Faptul că, odată cu trecerea vremii, astfel de idealuri s-au dovedit la fel de

iluzorii ca și ideea de-a da timpul înapoi nu le împuținează puterea și nici nu scade neapărat valoarea scopului lor.

Povestea anului 1945 de după război este, în unele privințe, foarte veche. Grecii antici cunoșteau bine forța distrugătoare a setei de răzbunare omenеști, iar autorii lor tragici au pus în scenă soluții prin care rivalitățile de moarte se puteau soluționa prin lege; procese în loc de vendete. Iar istoria – în Orient, ca și în Occident – e plină de visuri de-a începe din nou, de-a face din ruinele războiului un șantier deschis pentru societăți bazate pe idealuri noi, care adeseori nu erau chiar atât de noi pe cât credea lumea.

Ceea ce mi-a trezit interesul față de perioada imediat următoare războiului a fost, pe de o parte, situația actuală. Am fost martori în ultimii ani la destule exemple de speranțe strălucite investite în războaie revoluționare, menite să răstoarne dictatori și să creeze democrații noi. Dar în primul și în primul rând voiam să privesc în trecut ca să înțeleg lumea tatălui meu și pe a generației lui. Motivul e poate, pe de altă parte, și curiozitatea firească a copilului cu privire la experiențele părintelui, o curiozitate care se întetește pe măsură ce copilul depășește vârsta pe care-o avea părintele atunci. Astfel de curiozități sunt deosebit de puternice când tatăl a fost pus la încercare de greutăți pe care copilul poate doar să și le închipuie.

Dar la mijloc e mai mult decât atât. Lumea la a cărei construire a ajutat și tata, din ruinele războiului care era să-l omoare, e lumea în care am crescut noi. Generația mea s-a hrănit cu visurile părinților: statul social european, Națiunile Unite, democrația americană, pacifismul japonez, Uniunea Europeană. Mai e și latura întunecată a lumii create în 1945: dictatura comunistă din Rusia și din Europa de Est, ascensiunea lui Mao în Războiul Civil din China, Războiul Rece.

O mare parte din lumea părinților noștri a fost deja desființată sau se destramă rapid. E drept, în aproape toate locurile afectate de ultimul război mondial, viața din ziua de azi e mult mai bună decât în 1945, cel puțin în termeni materiali. Câteva dintre cele mai mari temeri nu s-au concretizat. Imperiul sovietic s-a prăbușit. Ultimele câmpuri de luptă ale Războiului Rece se află în Peninsula Coreeană, sau poate în strâmtoarea îngustă dintre Taiwan și China. Dar, chiar în timp ce scriu rândurile acestea, oamenii de pretutindeni discută despre decăderea Occidentului, referindu-se în egală măsură la Statele Unite și la Europa. Dacă unele dintre temerile imediat următoare războiului s-au risipit, aceeași soartă au avut-o și multe visuri. Puțini mai cred că pacea eternă va veni din vreo formă de guvernare mondială sau măcar că Națiunile Unite pot apăra lumea de conflict. Speranțele în democrația socială și în statul social – tocmai motivele

înfrângerii lui Churchill din 1945 – au fost grav afectate, dacă nu chiar zdrobite, de ideologie și de constrângeri economice.

Privesc cu scepticism ideea că putem învăța prea multe din istorie, cel puțin în sensul că o înțelegere a nesăbuițelor din trecut ne-ar împiedica să facem aceleași greșeli în viitor. Istoria ține numai de interpretare. De multe ori, interpretările greșite ale trecutului sunt mai primejdioase decât ignoranța. Amintirile rănilor și urilor vechi atâță noi conflagrații. Și totuși este important să știm și să încercăm să înțelegem ce s-a întâmplat. Fiindcă dacă nu o facem, nu ne putem înțelege propriile noastre vremuri. Am vrut să știu prin ce a trecut tata pentru că mă ajută să mă înțeleg pe mine însumi, să înțeleg viețile noastre, ale tuturor, în umbra lungă și apăsătoare a ceea ce s-a petrecut mai înainte.

PARTEA I

COMPLEXUL DE ELIBERARE

CAPITOLUL 1

Entuziasmul

CÂND AU ELIBERAT MILIOANE DE PRIZONIERI din Reich-ul prăbușit al lui Hitler – din lagăre de concentrare, de muncă forțată, de prizonieri de război –, trupele aliate din Germania se așteptau să-i găsească docili, plini de recunoștința cuvenită și bucuroși să coopereze în orice fel cu eliberatorii. Uneori, fără îndoială, așa s-a și întâmplat. Dar de multe ori Aliații s-au ciocnit de așa-numitul „complex de eliberare“. În cuvintele ușor birocratice ale unui martor ocular: „Acesta implica răzbunare, foamete și entuziasm, iar aceste trei lucruri împreună făceau din persoanele strămutate, odată ce se vedeau din nou libere, o problemă în ceea ce privește comportamentul și faptele, precum și în ceea ce privește îngrijirea, hrănirea, dezinfectarea și repatrierea.“¹

Complexul eliberării nu se limita la prizonierii din taberele de strămutați; el s-ar fi putut aplica câtorva țări întregi dintre cele eliberate recent și, în unele privințe, chiar și națiunilor învinse.

M-am născut prea târziu și într-o țară prea prosperă ca să observ vreun efect al foametei. Dar încă se făceau simțite ecurile răzbunării și ale entuziasmului. Răzbunarea împotriva celor care colaboraseră cu inamicul sau, mai rău, care se culcaseră cu el, se înfăptuia în continuare pe tăcute, aproape pe furiș, în mare parte la un nivel foarte mărunț. Nu cumpăra nimeni alimente de la un anumit magazin, sau țigări de la altul, fiindcă „toată lumea“ știa că proprietarii făcuseră „ce nu trebuie“ în timpul războiului.

Entuziasmul, pe de altă parte, a fost instituționalizat în Olanda prin transformarea lui în ritual anual: 5 Mai, Ziua Eliberării.

Din ce-mi amintesc din copilărie, pe 5 Mai era întotdeauna soare, băteau clopotele și vânticelul primăvărativ umfla steagurile roșu-alb-bastre. Poate că 5 decembrie, Sfântul Nicolae*, e o sărbătoare familială

* În mai multe țări din Europa Occidentală, sărbătorirea propriu-zisă în familie a Sfântului Nicolae nu se face pe 6 decembrie, ci în ajun (n. tr.).